

ÖZ

Selçuklular devrinde Sultan Alparslan ve vezir Nizâmülmülk aracılığıyla inşa edilen Nizâmiye Medreseleri, devlet kontrolünde olan, eğitimin parasız olduğu, talebe ve müderrislerin yemekhane, yatakhane, ders malzemeleri gibi ihtiyaçlarının karşılandığı; kütüphane, mescid ile hamamı bulunan ve vakıflar tarafından desteklenen birer kurum olarak inşa edilmiştir. Medrese müfredatının temeli Şâfiî fikhî, Kur’ân, hadis, tefsir, kelâm, cedel, hilâf, usûl, akâid, ferâiz, mezhep, lügat ve nahiv gibi dinî ilimlerdir. Astronomi, fizik, tıp ve matematik gibi aklî ilimlere dair kayıtlar ise devrin müellifleri tarafından medrese kütüphanelerinde bulunan eserlerle sınırlıdır. Bu durumda müderris ve talebelerin medrese kütüphanelerinde bu ilimlerle meşgul olduğu sonucuna varılabilir. Medreselerde tüm talebelerin uymak zorunda olduğu bir program yoktu. Ancak medresenin kurucusu ya da müderrisi tarafından, Şâfiî mezhebi kâidelerine göre belirlenen bir program oluyordu. Eğitim dili Arapçaydı. Yıl tamamlama sisteminden ziyade belirli kitaplar okunup iyice öğrenildikten sonra bir sonraki kitaba geçilmesi söz konusudur. Medreselerde müderrisler yanı sıra hatip, nahiv hocası, muîd, müfid ve şeyh gibi görevliler olurdu. Nahiv hocası Arapça öğretiminden sorumluydu. Muîd ders sırasında müderrisle birlikte oturur, ders bitiminde ise talebelere dersi tekrar eder ve açıklamalar yapardı. Müfid, talebelere dersleri konusunda yardımcı olan ve Muîd’in tamamlayıcısı konumundaki görevliydi ve daha çok hadis derslerinde görülmekteydi. Hadis âlimlerini tanyor ve kimin senedinin daha güvenilir olduğunu biliyordu. Bu sayede hadis talebelerine öncelikli olarak hangi muhaddislerden hadis nakletmeleri gerektiği konusunda yardımcı olurdu. Şeyh veya Şeyhü’l-hadis ise hadis öğretmek ve hadisleri ezberle okuyan talebeleri dinlemekle görevli.

Nizâmiye Medreselerindeki öğretim metotlarını hıfz ve tekrar etme, münâzara, imlâ, semâ ve kırâ’at ile icâzet şeklinde sıralamak mümkündür. Hıfz etme medrese eğitiminin en önemli kısmıdır. Talebeler, okuduğu veya yazdığı eseri ezberlemeden önce müderris veya muîd nezaretinde bir kez daha okuyup yanlışlarını düzeltmeli ve daha sonra ezberleyip tekrar etmelidir. Tekrar yönteminde müderris ders anlattıktan sonra muîd dersi talebeler için tekrar etmekte veya talebeler kendi kendilerine dersi ezberlemek için tekrar etmektedirler. Hıfz ve tekrar etme, özellikle hadis öğreniminde sıkça başvurulan bir metottur. Münâzara ile talebelerin fikhî birikimlerini ortaya koyabilecek bir seviyeye ulaşmaları ve zıt görüşlere karşı kendi görüşlerini savunabilmeleri amaçlanmıştır. İmlâ metodunda hoca veya talebelere biri, metni yüksek sesle okur ve ardından hoca metnin açıklamasını yapardı. Bu sırada talebeler metni imlâ ederdi. Bu sayede birçok nüshanın kopyasını azar azar istinsah etmiş oluyorlardı. Bu metot başta hadis olmak üzere fikhî, tefsir, Arap dili ve edebiyat gibi alanlarda da kullanılmıştır. Semâ, medreselerde hadis ve fikhî eğitiminde kullanılan bir metottur. Aynı zamanda hadisleri işiterek rivayet etme hakkının elde edilmesi kastedilmektedir. Kırâ’at ile talebe ezberden ya da kitaba bakarak okuyor, müderris ise önünde veya ezberinde bulunan kitap ile okunanları karşılaştırıp tahsis yapıyordu. Son olarak icâzet metodu ile talebeler hadis ilmi yanı sıra fikhî, tefsir, edebiyat, ensâb ve bazı riyâzî ilimlerde müderrisin bir eserini, şerhini veya rivayet ettiği bir kitabı semâ ya da kırâ’at yoluyla kayda geçerlerdi. Müderris bunun üzerine talebenin ilgili kitabı öğrendiğini belgelemek üzere kitabın ilk veya son sayfasına icâzet yazardı. Ayrıca fikhî dersi vermek için icâzet alan bir talebe, fetvâ verme yeterliliğine de sahip oluyordu.

Anahtar Kelimeler: Nizâmiye, Medrese, Semâ, İcâzet, İmlâ, Münâzara.

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE, E-Posta: eyesildurak@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4924-7998.

ABSTRACT

Nizamiyah Madrasas were founded by Sultan Alp Arslan and the vizier Nizam al-Mulk during the Seljuq period. These Madrasas served as institutions under the state control, including free education services, meeting the needs of students and mudarrisses such as dining halls, dormitories, course materials, libraries, mosques, bathrooms, and supported by waqfs is also known as community endowments. The basis of the madrasa curriculum was religious sciences such as Shafi'i fiqh, Qur'an, hadith, tafsir, al-kalam, dialectic, al-khilâf (juridical disagreement), usûl, akaid, farâ'id, madhhab, lughah, and syntax. The records on natural sciences like physics, mathematics, astronomy, and medicine are limited to the finding of books which are found by the authors of the period in the madrasah libraries. That indicates that mudarrisses and students likely engage with these sciences in madrasah libraries. Madrasas did not have a curriculum that all students had to follow. Instead, it was a curriculum determined by the madrasa's founder or professor (Mudarris) under Shafii madhhab rules.

The education language was Arabic in the Nizamiyah Madrasas. Also, the education system was not based on a class system; instead, it gives permission to move on to the next book after reading and thoroughly learning certain books. Besides mudarrisses, madrasas have other academics such as Khatib, Arabic literature teachers, Teaching assistants (Muîd), Mufid and Syntax teacher responsible for teaching Arabic language. Muîd stayed with the teacher during the class, and at the end of the class, he would repeat the lecture and explain it to the students if needed. Mufid is the official who helps the students with their lessons and is the complement of Muîd. He is primarily responsible for teaching hadith lectures. As Mufids knew both muhaddiths and which sources of hadiths are reliable, he would help hadith students regarding which hadiths they should rely on during their education. Sheikh or Sheikh al-hadith is in charge of teaching hadiths. Also, they are listening to students who naqd al-hadiths.

The teaching methods in Nizamiyah Madrasas are listed as *memorization and repetition, debate, auditory sessions (sama')*, *certificate (ijaza)* and *recitation (qirâ'at)*. Memorization is an essential part of madrasah education. Before memorizing a book, students have to read or write it under the supervision of the mudarris or muîd, which helps students get better about how to do it accordingly. Following this, the students should memorize and repeat the book. In the repetition method, initially, the Muîd repeats the lecture to the students, then it turns to come students repeating the lesson by themselves to memorize. Memorizing and repeating are frequently used as effective teaching methods in hadith learning. With the joust (munadhara) method, it is aimed that the students reach a level where they can reveal their fiqh knowledge and defend their individual views against opposing views.

In the *imlâ* method, the mudarris or one of the students would read the text aloud, and then the teacher would explain the text. Meanwhile, the students were writing the text. In this way, they were slowly copying many books—this method was used in disciplines such as hadith, fiqh, tafsir, Arabic language, and literatüre. Auditory session (*sama'*) is a method used in hadith education in madrasahs. That allows the students to convey the hadiths by hearing. In the *qira'at* method, the students read the book or recite it, whereas Mudarris would compare and correct what was read by the student via following the book or doing it by his memory. Finally, with the *ijazat* method, students would write a book or commentary written by Mudarris in some diciplines including hadith, fiqh, tahsir, literatüre, ensab, and some other diciplines via auditory session (*sama'*) or *qira'at*. In this way, the Mudarris would write a certificate (*ijaza*) on the first or last page of the book, proving that the student successfully learned the book. In addition, a student who received permission to teach fiqh with *ijazat* was also qualified to give fatawa. In the present study, all these methods mentioned above in Nizamiyah Madrasahs show how the education system be continued between mudarris and students.

Keywords: Nizamiyah, Madrasa, Sama', Ijaza, Imlâ, Munadhara.

GİRİŞ

İslâm dünyasındaki ilmî faaliyetler X. yüzyıl ortalarına kadar mescidler başta olmak üzere küttâb, mektep, ulemâ evleri ve saraylar gibi mekânlarda yürütülüyordu.¹ X. yüzyıl ortalarından itibaren ise mescidler ve talebelere yurt hizmeti sunan hanların bir arada olduğu birleşik yapılar yaygınlık kazanır. Bu mescid-hanlar

¹ Küttâb ve mekteplerle ilgili genel kanı medrese öncesi eğitimin buralarda verildiği yönündedir. Bununla ilgili birkaç örnek vardır. Abdülgâfir el-Fârisî (ö.529/1134), 456 (1064) yılında beş yaşındayken Nişâbur'da mektebe giderek Kur'an ve Farsça akâid eğitimi almıştır. Ardından bir süre amcaları yanında eğitim görmüş, 466 (1074) yılında on yaşındayken artık Kur'an'ı ezberlemiş ve Arapça öğrenmeye başlamıştı. Aynı yıl küttâba kaydolmuş ve burada edebiyatla ilgili eserleri imlâ etmiş ve ezberlemiştir. Bu durumda eğitim hayatını mektep, küttâb ve medrese şeklinde sıralamak mümkündür. Bkz. *Müntehab min es-Siyâk*, s. 541; Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, Klasik Yayınları, İstanbul 2021, s. 55. Ayrıca Müstevfî Azîzüddîn (ö.526/1132), Bağdat'ta Attâbî mahallesinde yetimler için bir mektep inşa ederek, vakıflar tahsis etmiştir. Yetimler, buluş çağına gelene kadar burada adâb, Kur'an ve hafızlık öğrenmişler, tüm masrafları da vakıflardan karşılanmıştır. Bkz. Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s. 129-130.

medreselerin kuruluşunun da habercisidir.² Medreselerin ilk olarak ne zaman veya kimin tarafından inşa edildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.³ Ancak devrin pek çok müellifi tarafından medrese olarak kabul edilen ilk kurum, fıkıh ve hadis âlimi olan Ebû Bekr Ahmed b. İshâk es-Sıbkî en-Nisâbüri'nin (ö.342/954) Nişâbur'da inşa ettiği dârüssünnedir. Bu medresede 1000'e yakın öğrencinin derslere katılabildiği, hadis ve imlâ meclislerinin düzenlendiği nakledilir.⁴ Ancak buradaki dersler hadis ve imlâ ile sınırlıdır.

Fıkıh derslerinin verildiği ve fakihler için kurulan ilk medrese ise Bağdat'ta Sâbü b. Erdeşir'in 383 (993) yılında inşa ettirdiği dârülilimdir.⁵ Selçuklular zamanında ise pek çok farklı şehirde şahıslar aracılığıyla medreseler kurulmuştur. Bu medreseler genellikle yöneticiler, reayadan varlıklı olan kimseler veya âlimler tarafından inşa edilmiştir.⁶ Selçuklular hâkimiyet kurdukları bölgeleri siyasi ve askeri bakımdan korumanın yeterli olmayacağını kısa sürede idrak etmişler ve Ehli sünnete karşı faaliyetlerde bulunan Şiilik ile mücadele etmek için Nizâmiye medreselerini inşa etmişlerdir. Sultan Alparslan ve vezir Nizâmülmülk aracılığıyla kurulan ve Nizâmülmülk'e nisbet edilen Nizâmiye Medreseleri, devlet kontrolünde olan, eğitimin parasız olduğu, talebe ve müderrislerin yemekhane, yatakhane, ders malzemeleri gibi ihtiyaçlarının karşılandığı; kütüphane, mescid ve hamamı bulunan ve vakıflar tarafından desteklenen birer kurum olarak inşa edilmiştir.⁷ Bu sayede maddî durumu yetersiz olan veya uzak bölgelerden gelen talebeler de medresenin tüm imkânlarından faydalanma şansı bulmuştur.⁸ Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından ilki Nişâbur'da olmak üzere Bağdat, Basra, Musul, Amül, İsfahân, Merv, Belh, Herat ve Büşenc gibi pek çok farklı bölgede Nizâmiye Medreseleri inşa edilmiştir.⁹

Bu çalışmada âlimlerin hal tercümeleri ve devrin kaynaklarından istifade edilerek Nizâmiye medreselerinde hangi derslerin okutulduğu, ders programları, müderris ve talebeler için geçerli olan kurallar yanı sıra hıfz ve tekrar etme, münâzara, imlâ, semâ' ve kıraat ile icâzet gibi öğretim metotları izah edilerek Nizâmiye medreseleri, ulemâ ve talebelerle ilgili örneklerle birlikte ele alınacaktır.

1.Nizâmiye Medreselerinde Eğitim Müfredatı

Selçuklular zamanında Nizâmiye medreselerinde dinî ilimler okutulmakta¹⁰ ve Şâfi'î mezhebine yönelik eğitim verilmekteydi.¹¹ Mezhebî kaideler daima ön planda tutulmuş ve fıkıh eğitimine ağırlık verilmiştir. Şâfi'î fıkıh eğitimini tamamlayan talebeler genellikle fakih ve müderris olurken; Hanefîler ise daha ziyade hatiplik ve imâmlik gibi görevlere tayin edilmiştir. Medreselerde yetişen fakihlerin, fıkıh dersi verme (tedris), fetva verme (iftâ) ve münâzara yapabilme becerisi kazanması amaçlanır. Nitekim mezun olan talebeler bu beceriler sayesinde Doğu İslâm dünyasında ciddi faaliyetler göstermişlerdir. Hatta Bağdat Nizâmiye müderrisi ve Şâfi'î fakihî olan Ebû İshâk eş-Şirâzî: "Horasan bölgesine gittim. Orada uğramadığım hiçbir belde veya köy yoktu ki, kadısı, müftüsü ya da hatibi benim öğrencim ya da dostum olmasın" diyerek bu medreselerin, Selçuklu idaresi ve Nizâmülmülk'ün beklentilerini büyük ölçüde karşıladığını ispat etmektedir.¹²

² Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, s. 68-70.

³ Farklı yaklaşımlar için bkz. J. Pedersen- G. Makdisi, "Madrasa", *EP*, (İng.), C.V, s. 1123-1134; Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, s. 323; Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim*, s. 67 vd; Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Damla Yay., İstanbul 1983, s. 111.

⁴ Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an*, C. I, Cidde 2015, s. 41; Ebû'l-Hasen Ali b. Vâhidî en-Nisâbüri, *et-Tefsîrül-basîl*, C. I, thk. Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1430hş., s. 123; Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. VIII, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., 1382hş., s. 278; Safedî, *el-Vâfi Vâfi bi'l-vefeyât*, C. VI, thk. Ahmed Arnavut ve Türkî Mustafa, Beyrut 1420/2000, s. 150; Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, C. XXVIII, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1992, s. 128; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. IV, thk. Mahmûd Muhammed Tanaahî- Abdülfettâh Muhammed el-hulv, Kahire 1413hş., s. 159.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, C. XV, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ- Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1412/1992, s. 172; Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-üdebâ' -İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, C. VII, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1995, s. 3512; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. I, Beyrut 1995, s. 534; Makdisi, *Din Hukuk Eğitim*, s. 209.

⁶ Bozkurt, "Medrese", *DİA*, C. XXVIII, s. 324.

⁷ Mehdi Ferşâd, *Târih-i ilm der İrân*, C. I, Müessesesi-İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1365-66 hş., s. 91.

⁸ Cihan Piyadeoğlu, "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", *USAD*, S. 8/Bahar, Konya 2018, s. 133.

⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, C. XVI, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut 2001, s. 44-45; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbau ebna' z zaman*, C. III, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968, s. 167; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. IV, s. 313; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, C. II, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Mısır 1967, s. 255; Safedî, *el-Vâfi*, C. V, s. 49; C. XIX, s. 117; Nâcî Ma'rûf, *'Ulemâü'n-Nizâmiyyât ve'l-medârisü'l-meşrîki'l-İslâmî*, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1973, s. 41; Mehdi Ferşâd, *age*, C. II, s. 510-511; Mevlevî, *Asâr-ı Bâstânî-yi Horâsân*, C. I, Tahran 1382hş., s. 123.

¹⁰ Bu durumun sebebi, Ehli sünnet karşısında Şiiliğin en büyük tehdit olarak görülmesidir. Büveyhî ve Fâtımîler, Ehli sünnet tarafından bâtil olarak kabul edilen Şii mezhebini İslâm dünyasının pek çok bölgesine yaymıştı. Hatta Fâtımîler Şiiliği yaymak için önce cami olarak el-Ezher'i kurmuşlar ve ardından burayı medreseye çevirerek Şiiliğin propaganda merkezi haline getirmişlerdi. Selçuklular ise halkı bu gayri Sünni inançtan uzak tutmak, Şiiliğin yayılışına son vermek ve Ehli sünnet inancını yaymak amacıyla önce Nişâbur'da ardından hakimiyet kurdukları diğer bölgelerde Nizâmiye medreselerini kurmuşlardır. Medreselerden mezun olan fakihler sayesinde ise devletin ihtiyaç duyduğu görevliler yetişmiş ve Selçuklu hakimiyetindeki bölgelerde faaliyet göstermişlerdir.

¹¹ Abdülkerim Özyayın, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, C. XXXIII, s. 188; Çelebi, *age*, s. 111. Hanefî, Hanbelî ve Mâlikî fıkıh eğitimi veren Ehli sünnet medreseleri ise âlimler veya şahıslar tarafından ayrı olarak inşa edilmiştir. Şia yanlısı olan müderrislerin çoğu ise Nizâmiye medreselerinin kurulmasıyla Selçuklu coğrafyasını terk etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, C. V, s. 415.

¹² Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. IV, s. 216; İsnvî, *el-Mühimmât fi şerhi'r-Râfi'i ve'r-Ravza*, C. I, Beyrut 1430/2009, s. 245; İbn Kesir, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyyin*, thk. Ahmed Ömer Hâşim- Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb, Kahire 1993, s. 462; Zehebî, *Târihu'l-İslâm* C. XXXII, s. 100; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XVIII, s. 463; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 184.

NİZÂMÎYE MEDRESELERİ: MÜFREDAT VE ÖĞRETİM METOTLARI

Fıkıh yanı sıra Kur'ân, hadis, kelâm, cedel, nazar, hilâf, usûl, akâid, ferâiz, mezhep, hitâbet, Arapça, lûgat, nahiv ve şiir medreselerde okutulan ilimlerdir.¹³ Aklî ilimlerin müfredatta bulunduğu dair herhangi bir kayıt olmasa da bu dersler daha çok özel ders havzaları, rasathane, kütüphane veya bîmâristanlarda yürütülmüştür. Nitekim bazı müellifler, Nizâmîye medreseleri kütüphanelerinde bu ilimlere dair pek çok eserle karşılaşmıştır.¹⁴ Anlaşılan müderris ve talebeler medrese kütüphanelerinde bu ilimlerle de meşgul olmaktadır. Her müderrisin ihtisası farklı bir alanda olduğu için, başka bir ilim öğrenmek isteyen talebeler farklı bir medreseye gidebiliyordu.¹⁵ Elbette aynı medrese içinde farklı ilim dallarında ihtisas sahibi olan müderrisler de olabiliyordu. Esas olan dersin ihtisas sahibi hocadan alınmasıydı. Bunun yanı sıra talebe olmak için herhangi bir yaş kaydı yoktu. İlme olan ilgi esas alınırdı. Talebeler dışında bilgisini arttırmak isteyen devlet erkânı da derslere katılabiliyordu.¹⁶ Medreselerde tüm talebelerin uymak zorunda olduğu bir program mevcut değildi. Medresenin kurucusu ya da müderrisi tarafından, Şâfiî mezhep kâidelerine göre belirlenen bir program oluyordu. Müderris veya fakih olmak için geçerli olan süre ise talebeden talebeye değişmekteydi. Eğitim dili Arapça idi. Hatta medreselerde Arapça öğreten nahiv âlimi olması zorunlu kılınmıştı.¹⁷ Yazışmalarda veya telif edilen kitaplarda Arapça olmayan bir kelime varsa bu durum müstecen karşılanırdı. Nitekim Abdülgâfir el-Fârisî, bu konuyla ilgili olarak İmâm Gazzâlî'yi eleştirmiştir.¹⁸

Eğitim süresi için net bir rakam söylemek mümkün değildir. Yıl bitirmekten ziyade belirli kitaplar okunup iyice öğrenildikten sonra bir sonraki kitaba geçilirdi.¹⁹ Ders sırasında müderris genellikle bir seccade ya da posta bağdaş kurarak oturur ve talebeler de karşısında halkalar halinde otururlardı.²⁰ Dersler, güneş doğmadan önce veya sabah namazı ile başlardı. Kur'ân okunur, İslâm âlemine ve huzurda bulunanlara dua edilir ve ardından derse başlanırdı. Müderris dersi anlatır veya talebelere imlâ ettirirdi. Talebeler, ders esnasında saygı ve edebe dikkat etmek şartıyla soru sorabilir ve tartışabilirlerdi. Bu sayede münâzara yeteneklerini geliştirirlerdi. Müderrisler münâzara esnasında yalnızca bir açıklama ihtiyacı duyduğunda veya tartışmayı bir sonuca bağlamak amacıyla müdahale ederdi. Dersler haftanın her günü yapılmasına rağmen Cuma günleri öğleden sonra genellikle hadis imlâsı, vaaz ve hitabet için ayrılırdı.²¹ Derslere düzenli olarak katılmak önem arz ediyordu. Nitekim medreseye düzenli olarak gelen ve dersini ezberleyen öğrencilere teşvik amacıyla bir dirhem veya Kur'ân kopyası verilmesi gibi örnekler de mevcuttur.²² İbn Cemâa, eserinde medreselerle ilgili uyulması gereken bazı kurallara ve tavsiyelere yer vermiştir. Buna göre, müderris gereksiz yere medreseden ayrılmamalıdır. Eğer sık sık medreseyi terk ederse saygınlığını yitirebilir. Medrese içinde kimse yüksek sesle konuşmamalı ve ibadet edenler ya da kıraat edenlerin yanlarından geçerken sessiz olunmalıdır. Medresenin kapıları dahi dikkatle ve sessizce açılıp kapanmalıdır. Talebe ve müderrislerin odaları dışarıyla çok bağlantılı olmamalı hem korunaklı hem de çalışmaya müsait ve sessiz olmalıdır.²³

Bağdâdî'ye göre, ders verecek kişilerin ilmî özellikleri yanı sıra bazı şahsî özellikleri de önemliydi. Erdemli ve dürüst olan kişilerin ders vermeleri gerekiyordu. Eğer müderrisler talebelere ve halka iyi örnek olurlarsa o vilayette ahlak canlanır ve bu sayede toplumsal huzur oluşurdu.²⁴ Müderris genelde fıkıh dersleri verirdi. Hatta Selçukluların ilk zamanlarında müderris denildiğinde fıkıh hocası kastedildi; hadis, kıraat, nahiv veya tasavvuf gibi ilimleri öğreten kimseler için şeyh kelimesi kullanılırdı.²⁵ Nasıl ki talebeler istedikleri hocadan ders alma seçeneğine sahiplerse, aynı şekilde hocaların da ders halkalarına girecek öğrenciyi tercih etme hakkı vardı. Müderris öğrencilerle ilgilenmenin yanı sıra, çalışanları teşvik edip, çalışmayanları uyarmaktan da sorumluydu. Tüm uyarılara rağmen çalışmamakta ısrar eden talebeler, müderris tarafından kovulabilir veya medresenin malî imkânlarından yararlanma hakkı elinden alınabilirdi.²⁶

Medreselerde müderrisler yanı sıra hatip ve nahiv âlimi (Arapça dil ve edebiyat âlimi) olması zorunlu bir durumdur. Nahiv hocası sayesinde talebeler, Arapçanın inceliklerini öğrenerek Kur'ân ilimlerini ve o dönemde

¹³ Mehdi Ferşâd, *age*, C. II, s. 813.

¹⁴ Beyhakî, *Tetimmetu Sivâni'l-hikme (Târîhu hükemâ'i'l-İslâm)*, ty., s. 18.

¹⁵ İbn Kadî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, C. II, thk. Hâfiz Abdülâlim Han, Beyrut 1407hş, s. 256; Çelebi, *age*, s. 33; Ahmet Ocak, *Nizâmîye Medreseleri*, Nizâmîye Akademi Yay., İstanbul 2017, s. 243.

¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. IX, s. 19, 163; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XII, s. 164; Emin, *age*, s. 229-30.

¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman fi târîhi'l-a'yân*, C. XIX, Dimaşk 1434/2013, s. 436.

¹⁸ Nâcî Ma'rûf, *age*, s. 13.

¹⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., İstanbul 2011, s. 36.

²⁰ Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu, Klasik Yay., s. 39; Ocak, *age*, s. 269; İbn Cemâ'a, bunun aksine, müderrisin şayet ders anlatıyorsa ayakta durması gerektiğini nakleder. Bkz. İbn Cemâ'a, *age*, s. 38.

²¹ İbn Cemâ'a, *Tezkiretü's-Sâmi'*, *age*, s. 34, 44; Emin, *age*, s. 30; Hasaneyn, *age*, s. 187; Özaydın, "Nizâmîye Medresesi", s. 189.

²² Sem'ânî, *Kavâtü'l-edille fi'l-usûl*, C. II, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut 1418/1999, s. 276.

²³ İbn Cemâ'a, *age*, s. 202, 233.

²⁴ Bağdâdî, *et-Teveşşül ile't-teressül*, Tahran 1315hş, s. 109.

²⁵ Bozkurt, "Müderris", s. 466. Tabakât kitaplarında müderrislerden veya âlimlerden söz edilirken, fıkıh eğitimini tamamlamış bir fakih için çoğu zaman mezhep, hilâf ve cedel konularında bilgi sahibi olduğu ifadeleri yer alır. Burada kastedilen; o âlim, üzerinde ittifak edilmiş olan görüşler (mezhep), henüz çözüme kavuşturulmamış ihtilafları içeren görüşler (hilâf) ve diyalektik (cedel) konularında bilgi sahibidir ve cedel konusunda kendi tezlerini savunacak düzeyde yetişmiş olduğudur. Bkz. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 178-179.

²⁶ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 156.

çoğunlukla Arapça olarak kaleme alınan eserleri daha iyi anlıyor ve anlaşılmayan kelime ve manalar izah edilmiş oluyordu.²⁷ Ayrıca eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için yardımcı görevliler vardı. Muîd, derece bakımından müderrisin altında, tüm talebelerin ise üzerinde olan medrese görevlisidir. Bu görevli, müderris tarafından başarılı talebeler veya medreseden mezun olan fakihler arasından seçilirdi ve müderrisin yardımcısı konumundaydı.²⁸ Muîd, ders sırasında müderrisle birlikte oturur, ders bitiminde ise talebelere dersi tekrar eder ve açıklamalar yapardı. Bu sayede müderris dersi tekrar ederek zamanını harcamadığı gibi öğrenci de dersi anlamaktan mahrum kalmıyordu. Muîd'in görevi sadece dersi tekrar etmekle sınırlı değildir. Okunan metinleri şerh ediyor, ilmî tespit ve değerlendirmelerde bulunuyordu. Hatta münâzara ve fetvâ faaliyetlerine de katkıda bulunurdu. Bu nedenle başarılı olan talebeler, belirli bir ücret karşılığında muîd olarak görev yaparlardı.²⁹ Muîd ise, talebelere dersleri konusunda yardımcı olan ve muîdin tamamlayıcısı konumundaki görevlidir. Medrese kadrosundan olabileceği gibi kadro dışından da olabilirdi. Genelde medrese eğitimini tamamlayan kişiler arasından seçilirdi. Sübkî, müfidin aynı zamanda fıkıh talebeleri için faydalı bilgiler içeren araştırmalar yaptığını nakleder. Ancak daha çok hadis derslerinde bulunurdu. Mevki olarak ise muhaddisin üstünde ancak muîd veya şeyh mertebesine ulaşmamış olan hadis âlimidir. Hadis âlimlerini ve rivayetlerini bildiği için hangi muhaddis senedinin daha güvenilir olduğunu biliyordu. Bu nedenle hadis talebelerine hangi muhaddislerden hadis rivayet etmeleri gerektiği konusunda yardımcı olmuştur.³⁰ Şeyh veya Şeyhü'l-hadis ise hadis öğretmek ve hadisleri ezberletmekle görevlidir. Selçuklular zamanında daha çok muhaddis olarak ifade edilmiştir. Hadis hocasının hadis öğretebilmesi ve rivayet edebilmesi için semâ ve icâzet belgelerini almış olması gerekirdi.³¹

2. Medreselerde Öğretim Metotları

2.1. Hıfz ve Tekrar Etme

Hıfz etme (Ezberleme) medrese eğitiminin önemli bir parçasıdır. Medreselerde ezber gerektiren pek çok ders olurdu. Hatîb el- Bağdâdî, talebelerin ders tekrarı ve ezberlerini şafak vaktinde yapmalarını ve ezber yapılacak en iyi mekânın ise medrese dışındaki gürültülü ve dikkat dağıtan yerlerden ziyade talebelerin odaları olduğunu ifade etmektedir. Talebe, okuduğunu veya yazdığını ezberlemeden önce ya şeyhinin (müderris) ya da ona yardımcı olan bir başkasının nezaretinde bir kez daha okuyup düzeltmeli ve daha sonra ezberleyip tekrar etmelidir.³² Tekrar, hem müderris ders anlattıktan sonra muîdin dersi talebeler için tekrar etmesi hem de talebelerin kendi kendilerine dersi ezberlemek için tekrar etmeleri anlamında kullanılmaktadır.

Medreselerde özellikle hadis ilmi öğretiminde hafıza önemli yer tutmaktadır. Bilhassa hadislerin ve rivayet zincirlerinin ezberlenmesi o kişinin ilmî kabiliyetine olan güveni arttırmıştır. Ayrıca edebiyat, fıkıh ve şiir gibi konularda da ezber yöntemine başvurulduğu sıkça görülmektedir. Ezberleme yöntemi, düşünülenin aksine muhakemesiz bir öğrenme değildi ve ilgili metni kavramak da gerekiyordu. Nitekim birçok âlim ve müderris kendilerini kopya etmekle sınırlayan ve anlayıp kavrama zahmetine katlanmayan çağdaşlarını eleştirmiştir.³³ Devrin kaynaklarında güçlü hafızasıyla bilinen âlimlerden övgüyle bahsedilir. Hafızası ve ezber yeteneğiyle ön plana çıkan pek çok talebe, sonradan devrin önde gelen müderris ve âlimleri arasında zikredilmiştir. Nizâmiye medreselerinde hadis öğrenimi ve ezber yöntemiyle ilgili müderris ve talebelere yönelik pek çok örnek bulunmaktadır. Benzersiz hafızası ve ezber yeteneğiyle meşhur olan Ebû Muhammed el Hasen b. es-Semerkindî (ö.491/1098), Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nde Kur'ân, imlâ ve hadis dersleri vermiş ve Ebû'l- Hasan Abdülgâfir'e *Sahîh-i Müslim*'i ezberinden 30 defadan fazla okutmuştur.³⁴ Muhaddis, edip ve sûfi olan Ebû Bekir eş-Şirâzî'nin (ö.487/1094) her bir dersi yüz defa tekrar ettiği nakledilir. Nişâbur'da hadis ve imlâ dersleri verdiği sırada Abdülgâfir el-Fârîsî onun güvenilirliği ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Ondan aldığım rivayetler o kadar muntazam ve güvenilir isimlere dayanıyordu ki düzenleme ihtiyacı hissetmiyordum. Yazdıklarında abartılı hiçbir şey yoktu. Kendisinden sonra gelenler de ondan gelen tüm rivayetleri ihtiramla kabul ettiler".³⁵ Yine güçlü hafızasıyla bilinen ve Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nde imlâ ve hadis meclisleri düzenleyen Ebû'l-Kâsım Abdülvâhid el-Kuşeyrî (ö.494/1101) ile ilgili olarak, Nişâbur'daki on yılı aşkın süren hutbeleri süresince hiçbir

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman*, C. XIX, s. 436; Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 312.

²⁸ Nuaymî, *ed- Dâris fî târihi'l- medâris*, C. I, Publications of Arab Academy, Şam 1951, s. 54; Sâmî es-Sakkâr, "Muîd", *DİA*, C. XXXI, s. 86-87.

²⁹ Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam*, Beyrut 1986, s. 58; Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, C. II, s. 56; Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 278, 306; Çelebi, *age*, s. 257.

³⁰ *Müntehab min es- Siyâk*, s. 211; Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'am*, s. 58; Çelebi, *age*, s. 160; Makdisi, *Beşeri Bilimler*, s. 329; *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 262, 287; Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da bilgi ve sosyal pratik*, s. 108.

³¹ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 307.

³² İbn Cemâa, *age*, s. 73, 121.

³³ İbn Cemâa, *age*, 52, 67; İbnü'l- Cevzî, *el-Gaznevî'den* (ö.551/1156) bahsederken, "Ezberindeki mâlûmat çok azdı. Bu nedenle ezberlediği bu az mâlûmatı sürekli tekrar ediyordu" der. Bkz. Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 166, 168.

³⁴ Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, s. 429; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, C. IV, s. 21; *Târîhu'l-islâm* C. XXXVI, s. 91; Kisâi, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 95.

³⁵ Şehrezûrî, *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, s. 446; *Müntehab min es- Siyâk*, s. 135-137; Zehebî, *Târîhu'l-islâm* C. XXXIII, s. 317; Kisâi, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 94- 95; Nâci Ma'rûf, *'Ulemâü'n-Nizâmiyyât*, s. 49- 50.

NİZÂMÎYE MEDRESELERİ: MÜFREDAT VE ÖĞRETİM METOTLARI

hutbede aynı konuşmayı yapmadığı nakledilir. Hafızasını güçlendirmek için otururken, yürürken ve hatta binek üzerindeyken dahi Kurân okuduğu ifade edilmektedir.³⁶ Ebü Bekir Muhammed es-Sem'ânî (ö.510/1116) ise, Merv'deki vaazlarında hadisleri rivayet zincirleriyle birlikte ezbere naklederdi. Hatta Merv Nizâmiye Medresesi'nde talebelere rivayet ettiği ve ezberinden yazdırdığı hadislerden oluşan *el- Emâlî* adlı eseri bulunmaktadır.³⁷

Talebelerin ezber yapmasıyla ilgili olarak da pek çok örnek bulunmaktadır. Sübkî, fıkıh talebesi olan İlkiyâ el-Herrâsî'nin Serhenk medresesinde yetmiş basamaklı bir merdivenden bahsettiğini ve dersi tamamen ezberleyene kadar her bir basamakta tekrar ettiğini nakleder.³⁸ Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (ö.502/1118), Şâfiî mezhebi hükümlerini ezberlemiştir. Hatta, İmâm Şâfiî'nin kitapları yakılsa bile onları hafızasından yazdırabileceğini nakleder.³⁹ İmâm Gazzâlî ile ilgili de meşhur bir rivayet vardır: Gazzâlî, Cürcân'dan Tûs'a doğru Horasan kervanıyla birlikte gitmektedir. Yanında kitapları ve Cürcân'da Ebü'l-Kâsım el-İsmâilî'nin dersinde yazdığı notları vardır. Kervan yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve Gazzâlî'nin ders notlarını da alırlar. Canı pahasına eşkıyaları takip eden Gazzâlî yalvararak notlarını geri ister. Bu kağıtlara yıllarca emek verdiğini ve başka kimsenin işine yaramayacağını söyler. Kervan reisi: "Biz senin kitaplarını alarak seni ilminden mahrum ediyoruz, o bilgilere sahip olduğun nasıl iddia edebiliyorsun? Bu nasıl bir ilimdir ki eşkıya onu senden çalabiliyor?" der. Ardından notlarını Gazzâlî'ye geri verir. Ancak Gazzâlî bu olayı bir uyarı olarak görmüş ve memleketi Tûs'a döndükten sonra üç yıl boyunca tüm ders notlarını ezberlemiştir.⁴⁰

2.2. Münâzara

Sözlükte "karşılıklı olarak bakmak, düşünmek" anlamında olan münâzara kelimesi, terim olarak ise gerçeğe ulaşmak amacıyla yapılan tartışmaların yöntemini ve kurallarını inceleyen disiplini ifade etmektedir.⁴¹ Genellikle talebeler fıkıh eğitimlerinin sonuna doğru münâzara çalışmalarına başlar ve medrese eğitimlerini bitirdikten sonra ise bilfiil münâzaralara katılırlardı. Buradaki amaç fikhî birikimini ve görüşlerini ortaya koyabilecek bir seviyeye ulaşmak ve zıt görüşler ileri süren fakihlere karşı kendi görüşlerini savunabilmektir.⁴² Münâzara, talebeler arasında yapılabildiği gibi birkaç âlim arasında da olabiliyor, bu durumda talebeler dinleyici oluyordu. Halife veya sultanlar için de zaman zaman münâzara meclisleri kurulurdu. Abbâsî halifesi Halife Mustansır-billah için Bağdat Nizâmiye medresesinde münâzara meclisleri düzenlenmişti. Münâzara sırasında ayrı bir odada kalan halife, o odadan fakihleri görür ve duyar ancak fakihler onu göremezlerdi.⁴³

Münâzara için oluşturulan meclis ya da halkalar camilerde veya medreselerde olurdu.⁴⁴ Ancak münâzara için caminin uygun ortam olmadığına ve medreselerde, kütüphanelerde veya ayrı bir salonda yürütüldüğüne yönelik görüşler de mevcuttur.⁴⁵ Münâzara, yalnızca eğitim metodu olarak değil aynı zamanda Şâfiî fikhî esaslarını belirleme noktasında da hayati önem taşıyordu. Çünkü fakihler bu meclislerde icmâda bulunuyorlardı. Münâzara ilminde yetkin olan fakihlerin hitabet gücü ve belagatteki üstünlüğü sebebiyle elçilik gibi vazifelerde tercih edilmesi de söz konusudur.⁴⁶ Örnek olarak İlkiyâ el-Herrâsî, medrese eğitimi tamamladıktan sonra zekâsı, gür sesi ve akıcı üslûbuyla münâzara meclislerinde önemli yer edinmişti. Bu meclislerde ezberlediği hadislerden çok fazla istifade ederdi.⁴⁷ Araştırmacı bir yapısı vardı ve münâzaralarında istidlâl (delillendirme) metodunu

³⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, C. I, s. 474; Sem'ânî, *el-Müntehab*, s. 682; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman*, C. XIX, s. 265- 267; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. I, 97- C. III, s. 205-208; Safedî, *el-Vâfi*, C. XIX, s. 172.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVII, s. 149-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 521; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. III, s. 211; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyyîn*, s. 539-40; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 294; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, C. III, s. 43; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 241; H. Eisenstein, "al-Sam'ânî", *EF*, C. VIII, s. 1024.

³⁸ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübra*, C. VII, s. 232.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVII, s. 113.

⁴⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübra*, C. VI, s. 195; Abdülhüseyn Zerrinkub, *Medreseden Kaçış*, çev. Hikmet Gök, Ağaç Yay., İstanbul 2007, s. 43-44.

⁴¹ Münâzara ve cedel genellikle bir arada kullanılsa da esasen birbirinden ayrılmaktadır. Cedelde bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme ve rakibi mağlup etme fikri hâkim iken, münâzarada esas olan birlikte gerçeğe ulaşmaktır. Her ikisi de medrese eğitiminde yer almış ve zamanla her talebenin bu alanlarda yazılan bir eseri okuması gelenek haline gelmiştir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Münâzara", *DİA*, C. XXXI, s. 574.

⁴² Makdîsi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 177.

⁴³ Bkz. İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyüb*, C. V, Kahire 1377/1907, s. 317.

⁴⁴ Örnekler için bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, C. IV, s. 357; İbnü'l-Fuâtî, *Mecma'i'l-âdâb*, C. II, s. 160; Safedî, *el-Vâfi*, C. I, s. 214; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, C. III, s. 288.

⁴⁵ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. Salih Şâban, İnsan Yay. İstanbul 2000, s. 215; Makdîsi, *Beşerî Bilimler*, s. 260; Talas, *age*, s. 27.

⁴⁶ Makdîsi, *Beşerî Bilimler*, s. 214.

⁴⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. III, s. 287; Zehebî, *Târîhu'l-islâm* C. XXXV, s. 93; Safedî, *el-Vâfi*, C. XXII, s. 54; Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, C. I, s. 225.

kullanırdı.⁴⁸ Aynı zamanda Sultan Berkıyruk tarafından elçilik vazifesiyle Gazne'ye İbrâhim b. Mesud'a gönderilmiştir.⁴⁹

Nizâmiye Medreseleri'nde düzenlenen münâzara meclislerine dair pek çok örnek vermek mümkündür. İmâmü'l-Haremeyn el- Cüveynî (ö.478/1085) ile Bağdat Nizâmiye müderrisi Ebü İshak eş- Şîrâzî arasında Nişâbur Nizâmiyesi'nde münâzara meclisi düzenlenmiş ve talebeler de bu meclise katılmıştır.⁵⁰ Ebü'l- Me'âli el- Verekânî (ö.559/1163-1164), Nişâbur Nizâmiye medresesinde fasîh bir anlatımı ve münâzara meclislerinde talebeleri cesaretlendirmesiyle meşhur müderrislerden biridir.⁵¹ Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nde İmâmü'l-Haremeyn'in talebesi olan Ebü'l- Muzaffer el- Hâfî (ö.500) münâzaralarda ve mezhebî konularda deliller sunmadaki yetkinliği ile tanınıyordu. Hatta devrin müelliflerinden Sem'ânî, Gazzâlî'nin rızkının eserlerinden, Ebü'l-Muzaffer el-Hâfî'nin rızkının ise münâzaralarından geldiğini ifade etmektedir. el-Hâfî'nin münâzaralarının heyecan dolu olduğu nakledilir.⁵² Nişâbur Nizâmiye Medresesi müderrislerinden olan Ebü'l-Mehâsin Abdürrezzâk et-Tûsî (ö.515/1121), Sultan Sencer'in veziri olduğu sırada dahi talebe, fakih ve imamları toplayarak münâzara meclisleri düzenlemeye devam etmiştir.⁵³

Ebü'l- Feth Es'ed el- Meyhenî (ö.523/1129), fıkıh, hilâf ve münâzara konusunda devrin önemli müderrislerinden biridir. Sultan Muhammed Tapar huzurunda İmâm Gazzâlî ile münâzara etmişlerdir. Ebü Sa'd es-Sem'ânî, onun fıkıhta üstün olduğunu, güçlü hafızasıyla bilindiğini ve ilmî meseleleri tartışırken akranlarından çok önde olduğunu nakleder.⁵⁴

Ebü Bekir Muhammed en- Nâsîhî en-Nîsâbü'rî (ö.515/1121), müderrislik yaptığı sırada pek çok farklı kesimden âlimle münâzara meclisleri düzenlemiştir.⁵⁵ Hanefî fakihî, münâzir, vâiz, edîb ve şâir olan Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Bundâr el-Lârecânî de Merv'de 'münâzir idi.⁵⁶ Son olarak Ebü Nasr es-Serahsî (ö.534 /1140), Serahs'ta fetva vermekte, aynı zamanda münâzara ve hadis meclisleri düzenlemekteydi. Bu sayede Şâfiî mezhebinin müdafaasına tüm ömrünü sarf etmiştir.⁵⁷

İbn Cübeyr, derslerdeki münâzara metoduna dair bir örnek vermektedir: Şâfiî fakihî ve müderris İmâm Radiyyüddîn el- Kazvîni'nin Nizâmiye medresesindeki meclisine ikinci vaktinde katılmıştır. Bu mecliste, Kazvîni'nin etrafında sandalyelere oturmuş talebeler vardır. Müderris talebelere Kur'an'dan bir âyeti hadislerle şerh ederek anlatmakta ve talebeler hocaya sorular sormaktadır. Hoca sakince soruları cevaplar. Ardından kimi talebe ve dinleyiciler, yazılı sorularını hocaya teslim ederler. Kazvîni, sırayla her bir soruya cevap vermiş ve münâzara usulüyle yapılan bu ders akşama kadar devam etmiştir.⁵⁸

2.3. İmlâ

İmlâ, "bir kimsenin çevresindekilere kitaptan okuyarak ya da ezberinden bir şeyler yazdırması" anlamına gelmektedir. Bu şekilde yazılan eserler imlâ veya çoğul şekli olan emâlî olarak adlandırılmaktadır.⁵⁹ İmlâ sırasında hoca veya talebelere biri, metni yüksek sesle okur ve ardından hoca metnin izahını yapardı. Bu sırada öğrenciler yazmakla meşgul olurdu. İmlâ metodu, ilgili kitabın yazıya geçirilmesinden ibaret değildi. Öğrenciler aynı zamanda birçok nüshanın kopyalarını azar azar istinsah etmiş oluyorlardı. Bu metot başta hadis olmak üzere fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda da kullanırdı. Ancak en fazla hadis derslerinde

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tabakât*, s. 529.

⁴⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu kezîbi'l-müfterî fi mâ nusibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut 1404hş, s. 289; İbnü'l-Fuâtî, *Mecma'i'l-âdâb âdâb fi mu'cemi'l-elkâb*, C. II, thk. Muhammed el-Kâzım, İran 1416hş., s. 119; Safedî, *el-Vâfi*, C. XXII, s. 54; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 100.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, C. XVI, s. 44-47; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVI, s. 244- 247; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 387; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. III, s. 167-169; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, s. 353; Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. V, s. 171; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, s. 466-470.

⁵¹ Sem'ânî, *el-Müntehab*, s. 640; Sem'ânî, *Kavâtü'l-edille fi'l-usûl*, C. I, s. 205- 206; Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. VII, s. 66- 67; Safedî, *el-Vâfi*, C. XII, s. 145; Nâcî Ma'rûf, 'Ulemâü'n-Nizâmiyyât, s. 56.

⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. I, s. 97; Yâkût el-Hamevî, *Mücemü'l-üdebâ'*, C. II, s. 399; İbn Kadî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, C. I, s. 288; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 102; *Gazzâlinâme*, s. 120,315.

⁵³ *Müntehab min es- Şiyâk*, s. 391; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 472; İbnü'l-Fuâtî, *Mecma'i'l-âdâb*, C. V, s. 138; Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. VII, s. 168; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 99.

⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVII, s. 252, 255; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman*, C. XX, s. 218; İbnü'l- Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 429,521; İbnü's-Salâh, *Tabakât*, C. I, s. 412; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. I, s. 207-III, s. 210-211; Beyhakî, *Tetimme*, s. 27-28; Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd*, s. 361.

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 106; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XII, s. 199; Kureşî, *Cevâhirü'l-mudyye*, C. I, s. 106; Nâcî Ma'rûf, 'Ulemâü'n-nizâmiyyât, s. 100.

⁵⁶ Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. XIII, s. 455.

⁵⁷ Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman*, C. XIX, s. 425; Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. VIII, s. 62; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, s. 610; Zehebî, *Târihu'l-islâm* C. XXXVI, s. 359; Nâcî Ma'rûf, 'Ulemâü'n-Nizâmiyyât, s. 91- 92.

⁵⁸ İbn Cübeyr, *er- Rihle*, s. 174- 175.

⁵⁹ Abdullah Aydınlı, "İmlâ", *DİA*, C. XXII, s. 225; G. H. Juynboll, "Mustamlî", *EP*, C. VII, s. 725.

yaygın olan yöntemdi. Nitekim semâ yoluyla nakledilen hadislerin talebelere yazdırılmasıyla oluşan meclislere imlâ meclisi adı verilmekteydi.⁶⁰

İmlâ meclislerinde hadislerin metni ile yorumu da öğrenilir, râvilerin güvenilirliği tartışılır ve bu sayede hadislerin sıhhat derecesi anlaşılırdı.⁶¹ Bazı muhaddislerin meclislerinde binlerce talebe bulunduğu için, muhaddisin sesini uzakta oturanlara duyurabilmek için *müstemli* denilen görevliler de olurdu.⁶² İmlâ meclisleri her hafta bir gün olmak kaydıyla cuma camisinde veya medreselerde düzenlenirdi. Herhangi bir kitap imlâ ettirilirken, rivayet eden rivayet hakkını alabilmek için okuma işini tamamen bitirmiş olmalıydı.⁶³ Meclise katılan öğrenciler önlerindeki kağıtların üst kısmına imlâ ettiren hocanın adını, imlâ edilen yeri ve tarihi yazarlardı.⁶⁴ Genellikle imlâ sonunda konuyla ilgili hikâye ve şiirlerle meclis sona ererdi.⁶⁵ Devrin müelliflerinden Sem'ânî'ye göre imlâ metodu semâ, kırâat ve 'arz gibi öğretim metotlarından önce gelir. Çünkü talebe hocaya okuduğunda ya da hoca talebeye takrir ettiğinde ikisinden biri dalgın olabilir ve bazı bilgileri atlayabilir. İmlâ metodunda ise böyle bir tehlike söz konusu değildir.⁶⁶ Ayrıca Sem'ânî, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den naklederek, yirmi bin hadis imlâ etmeyen kişinin muhaddis sayılmayacağını ifade etmektedir.⁶⁷

Nizâmiye medreselerinde de imlâ metoduna dair pek çok örnek bulunmaktadır. Beyhakî, medresede eğitimin üç kısma ayrıldığını ve bunlardan birinin hadis imlâsı olduğunu nakleder.⁶⁸ Nisâbüri (ö.1066) büyük Kur'ân tefsirini hafızasından imlâ ettirmiş, hatta vefatı ardından bu külliyyatın sadece dört cildi kütüphanesinde bulunmuştur.⁶⁹ Ebû Sa'd Abdürrahîm b. Mansûr ez-Zeydem (ö.474/1082), Nişâbur Nizâmiye'sinde cuma günleri ve öğle namazlarından kısa bir süre sonra hadis ve imlâ dersleri verirdi. Cuma namazı ardından, Ebî 'Abîd'in *Garîbû'l-Hadîs* isimli eserini, Ebî Abdurrahmân en-Nesâî'nin *Sünen*'i ile ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın *Meâli Kur'ân, Müdebbeç*⁷⁰ ve *Ensâb* gibi eserlerini okur ve imlâ ettirirdi.⁷¹

Ebû'l-Fazl Muhammed et-Tabesî (ö.482/1089), Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nde imlâ ve hadis meclisleri düzenlediği sırada kendi yazdığı *Bostânü'l-Ârifîn* isimli eseri imlâ ettirmiştir.⁷² Ebû'l-Kâsım Abdülvâhid el-Kuşeyrî (ö.494/1100), cuma geceleri Nişâbur Nizâmiye Medresesi'nde imlâ ve hadis meclisleri düzenliyordu. Metinler üzerinden imlâ ettirir ve bu metinlerde anlaşılmayan kısımları sorular sorarak, hikayelerle, işaretlerle ve fâşih bir anlatımla açıklardı. Nitekim, Zeynü'l-İslâm zamanında düzenlediği bir mecliste, rivayetler ve bunlarla ilgili önemli meselelerin cevapları yanı sıra selefleri ve eski şeyhlere dair hikayeleri dahi özetlemekteydi.⁷³

Ebû Bekir Muhammed b. es-Sem'ânî el-Mervezî (ö.510/1116), eşsiz bir imlâ yeteneğine sahipti. Ders halkalarında talebelere yazdırarak rivayet etmiş olduğu hadislerden meydana gelen *el-Emâlî* adlı eseri vardır. Eser, 142 imlâ meclisini ihtiva etmektedir.⁷⁴ Oğlu Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî ise (ö.562/1166) *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ* isimli eserinde, hadis öğrenim ve öğretim sürecini, öğrenim adâbını detaylı bir şekilde açıklamaktadır.⁷⁵ Son olarak fetvâ sahibi olan Nizâmülmülk, bizzat kendisi medresede bazı hadisleri okuyarak imlâ ettirmiştir.⁷⁶

2.4. Semâ' ve Kırâ'at

Sözlük anlamı, “duymak veya dinlemek” olan semâ, terim olarak ise “hadisi şeyh veya hocadan duyarak öğrenme” anlamında kullanılmıştır.⁷⁷ Esasen, sadece hadisi dinleme değil hocadan hadisleri işiterek rivayet

⁶⁰ Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, AÜİF Yay., Ankara 1981, s. 106; M. Asad Talas, *Nizamiye Medresesi*, çev. Sadık Cihan, Etit Yay., s. 51.

⁶¹ Ahmet Yücel, *Hadis İstihlalarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicri İlk Üç Asır*, MÜİFV Yay., İstanbul 1996, s. 58-59.

⁶² Nizâmiye medreselerinde görevli olan müstemli örnekleri için bkz. Sem'ânî, *el-Ensâb*, C. V, s. 419; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, thk. Max Weisweiller, Beyrut 1981, s. 73; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. XVI, s. 233; Süyûtî, *Bugyetü'l-vuât*, C. I, s. 232; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. XXXI, s. 214.

⁶³ Pedersen, *age*, s. 41.

⁶⁴ Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, thk. Max Weisweiller, Beyrut 1981, s. 171.

⁶⁵ Aydın, “İmlâ”, s. 226.

⁶⁶ Erünsal, *age*, s. 87.

⁶⁷ Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 11.

⁶⁸ Beyhakî, *Târîh-i Beyhak*, s. 327.

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-üdebâ*, C. VI, s. 2589; Pedersen, *age*, s. 39.

⁷⁰ Hadis terimi olarak, akran sayılan râvilerin karşılıklı olarak birbirlerinden rivayette bulunmalarına “müdebbeç” denilmektedir. Bkz. Salahattin Polat, “Müdebbeç”, *DİA*, C. XXXI, s. 464.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, C. XVI, s. 44; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* C. XXXII, s. 145, 231; Safedî, *el-Vâfi*, C. XIX, s. 117; İbn Kesîr, *Tabakât*, s. 467; Turtüşî, *Sirâcü'l-mülûk*, s. 128; *Müntehab min es-Siyâk*, s. 344; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 92; Nâcî Ma'rûf, “*Ulemâü'n-Nizâmiyyât*”, s. 44-45.

⁷² *Müntehab min es-Siyâk*, s. 61; Sem'ânî, *el-Müntehab*, s. 59; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 82; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 94.

⁷³ Sem'ânî, *el-Müntehab*, s. 682; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zaman*, C. XIX, s. 265-267; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. I, 97- C. III, s. 205-208; Safedî, *el-Vâfi*, C. XIX, s. 172; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyîn*, s. 509.

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVII, s. 149-150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 521; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, C. III, s. 211; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyîn*, s. 539; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, C. III, s. 43; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 241.

⁷⁵ Bkz. Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, thk. Max Weisweiller, Beyrut 1981.

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. X, s. 143; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. XIV, s. 145.

⁷⁷ Aydın, “Semâ”, s. 457.

(başkalarına okutma, nakletme) hakkının elde edilmesi de kastedilmektedir. Hadisin semâ yoluyla rivayet edilmesi ilk asırlarda en güvenilir yöntem olarak görülmüştür.⁷⁸ Çünkü pek çok kitapta noktalama ve harekeleme işaretleri kullanılmıyordu. Ancak zamanla yerini imlâ metoduna bırakmıştır. Semâ, genellikle medreselerde hadis eğitiminde kullanılan bir metottur. Kaynakların pek çoğunda hadisin alındığı kitaptan ziyade kendisinden semâ' edilen hocanın ismi yer alır. Yapılan nakiller çoğunlukla “semi'tü” (..den işittim) veya “kara'tü 'ala” (...ya okudum) şeklinde ifade edilmektedir.

Kırâ'at/arz ise talebenin ezberden ya da kitaba bakarak okuması, şeyh ya da müellifin de elinde olan veya hafızasındaki eserle okunanları karşılaştırıp gerekli tahsisleri yapmasını ifade eder. Talebe kitabı hocaya tek başına veya diğer öğrencilerin katılımıyla da okuyabilmektedir. Bu nedenle semâ ve kırâ'at/arz meclislerini birbirinden ayırmak hayli zordur.⁷⁹ Esas olan bir kitabı ya müellifinden ya da rivayet yoluyla müellife bağlanan birinden duymaktır. Semâ meclislerinde genelde kitaplar cüz cüz okunur ve her cüz üzerine semâ kaydı konurdu. Hatta bu durum bazı müelliflerin yazdığı her bir cüzün (cilt) bir kitap olarak sayılmasına da neden olmuştur.⁸⁰ Her gün belirli saatlerde gerçekleşen semâ meclislerinde, bir kitabın tamamen dinlenmesi bazen aylarca sürebiliyordu. Eğer kitabın üzerinde semâ kaydı olursa maddi değeri de çok artmaktaydı. Semâ meclislerine sadece âlim, şeyh ve talebeler değil aynı zamanda sultanlar, emirler, kadınlar yanı sıra pek çok farklı meslekten de insanlar katılabiliyordu.

Selçuklular zamanında medrese ve kütüphanelerin yaygınlaşmasıyla birlikte semâ ve kırâ'at kayıtları hızla artmıştır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Abdülgâfir el-Farisi'nin naklettiğine göre, Horasanlı şair ve kadı olan Ebü Ca'fer Muhammed b. İshâk ez-Zevzenî (ö.463/1071), *Garîbû'l-Hadis* adlı eseri istinsah ettiği zaman, önce dedesi Ebü'l-Hüseyin Abdülgâfir'e okumuş (kırâ'atü semâ), ardından Hâkim Ebü Sa'd'a okuyarak tashih etmiştir. (kırâ'atü tashih)⁸¹ Abdülgâfir, kendisi de Nişâbur'da Alî b. Faddâl el-Mağribî'nin (ö.479/1086) eserlerini semâ etmiş, ona okumuş ve bizzat ondan dinlediğine dair icâzet almıştır.⁸² Nizâmülmülk, Nişâbur'da Ebü'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin hadis meclisine katılmış ve ondan semâ yoluyla hadis dinlemiştir.⁸³ Kadın muhaddislerden Kerime bint Ahmed el-Merveziyye (ö.463/1071), Buhârî'nin *Sahih*'ini okutma konusunda devrin en önemli isimlerinden biridir. Hatîb el-Bağdâdî, Ebü Abdullah es-Saidî (ö.520/1126) ve Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. es-Sem'ânî gibi meşhur muhaddisler ondan semâ etmişlerdir.⁸⁴

2.5. İcâzet

X. yüzyıla kadar icâzet kavramı, genellikle hadis için kullanılan ve herhangi bir öğretim süreci gerektirmeyen “rivayet etme izni” anlamında kullanılıyordu. Ancak X. yüzyıl ortalarından itibaren medreselerin kurulmasıyla birlikte “belirli bir öğretim disiplini çerçevesinde bilgi ve rivayet nakletme yetkisi tanınan belge” anlamında kullanılmaya başlanır.⁸⁵ Medreselerde talebeler hadis ilmi yanı sıra fıkıh, tefsir, edebiyat, ensâb ve bazı riyâzî ilimlerde müderrisin bir eserini, şerhini veya rivayet ettiği bir kitabı semâ ya da kırâ'at yoluyla kayda geçerlerdi. Müderris bunun üzerine talebenin ilgili kitabı öğrendiğini belgelemek üzere kitabın başına veya sonuna icâzet yazardı.⁸⁶ Bu icâzetin güvenilir olması için dört temel şart aranır: 1-Talebenin yazmış olduğu nüsha ile asıl nüshanın titiz bir şekilde karşılaştırılması; 2- İcâzeti veren kişinin dindar, güvenilir, icâzete konu olan mevzulara hâkim ve ilmiyle tanınan biri olması; 3- İcâzet talep eden kişinin ilim ehli olması; 4- Yazılı bir şekilde verilmiş olan icâzetin şahitler huzurunda sözlü olarak da ifade edilmesi.⁸⁷

Bir kitabın müellifinin icâzet vermesi, rivayet edenin kitabı kendisinden sonrakilere nakletme yetkisini elde ettiğini gösteriyordu. Bu durumda icâzet alan birisi, talebelerinden herhangi birinin elindeki nüsha eğer kendi nüshasına tamamen uygunsa, ona icâzet verebiliyordu. Ancak bu durumda bile önce yeni nüsha icâzet sahibine okunur, eğer o onay verirse icâzeti onaylandığına dair yeni kitap üzerine not düşerdi.⁸⁸ Bu yöntem sayesinde, kitabın müellifine kadar ulaşan bir icâzet zinciri meydana gelmiştir.

Bir müellifin icâzet vermek amacıyla yapılan okumaları dinleyebileceği sınırsız bir zamanı yoktu. Haliyle eseri kendisinin okuduğu imlâ meclislerinde talebeleri veya râvilerin bir arada oldukları oturumlar

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. I, s. 101. Semâ ve kırâat yoluyla hadis öğrenmek için muhaddisler ‘rihle fi talebi'l-hadis’ adıyla uzun ve meşakkatli seyahatler yapmışlardır. Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, s. 419.

⁷⁹ Erünsal, *age*, s. 54.

⁸⁰ Etan Kohlberg, *A medieval Muslim scholar at work: Ibn Tawus and his library*, E.J. Brill Leiden, New York 1992, s. 80; Erünsal, *age*, s. 58-59.

⁸¹ *Müntehab min es-Siyâk*, s. 53; Yâküt el-Hamevî, *Mucemü'l-üdebâ'*, C. IV, s. 1760; Erünsal, *age*, s. 66.

⁸² *Müntehab min es-Siyâk*, s. 541; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 104; M. Yaşar Kandemir, “Abdülgâfir el-Fârisî”, *DİA*, C. I, s. 203-204.

⁸³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, s. 42.

⁸⁴ Herevî, *İşfâr el-Fesih*, C. I, thk. Ahmed b. Saîd b. Muhammed Kaşâş, Medine 1420hş., s. 93; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, C. XVI, s. 129; Yâküt el-Hamevî, *Mucemü'l-üdebâ'*, C. I, s. 386; Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, C. XVIII, s. 233; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C. XII, s. 105.

⁸⁵ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, C. I, s. 26; Cemil Akpınar, “İcâzet”, *DİA*, C. XXI, s. 394-95; I. Goldziher, “İcâzet”, *İA*, C. V/II, s. 921; Kâzım Müdür Şâneçi, “İcâze”, *DMBİ*, C. VI, s. 596-598.

⁸⁶ Akpınar, *agm*, s. 395; Şâneçi, “İcâze”, C. VI, s. 598.

⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, thk. Nureddin İtr, Beyrut 1406/1986, s. 151-154; Akpınar, “agm”, s. 395.

⁸⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, C. I, s. 26; Pedersen, *age*, s. 41.

NİZÂMIYE MEDRESELERİ: MÜFREDAT VE ÖĞRETİM METOTLARI

düzenlenebiliyordu.⁸⁹ İcâzetli kitap, bizzat müellif tarafından son şekli verilmiş ve halka açık imlâ meclisinde dinlenilerek yazılmış olurdu. Yazan kişi bu nüshayı -yanlışlık olmaması adına- hocaya okumalıydı. Nitekim tabakât kitaplarında da, "...dan ders dinledi" yanı sıra "... huzurunda okudu" şeklinde kıraat bilgileri mevcuttur.⁹⁰ İcâzet verme karşılığında herhangi bir ücret alınması câiz görülmemiştir.

Medreselerin yaygınlaşmasıyla birlikte fıkıh öğretiminde de tedris icâzeti verilmeye başlanır. Fıkıh dersi vermek için icâzet alan bir talebenin fetvâ verme yeterliliğine de sahip olduğu düşünülüyordu.⁹¹ İcâzetin unvan sahibi olan fakih veya müderris tarafından verilmesi gerekiyordu. Halife, sultan veya başka birinin icâzet vermesi söz konusu değildi.⁹² Bu icâzetler genelde, besmele, hamd, Hz. Muhammed'e salât ve selam, ashaba dua ardından talebenin adı, müderrisin adı, öğrenilen ilim, rivayeti kimden ve hangi yolla aldığı, rivayet silsilesi, talebe verilen izin ve son olarak müderrisin mührüyle tamamlanırdı.⁹³ İcâzet, ilmî çalışmaların güvenilirliği ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlaması yanı sıra çalışmaların yerini, zamanını ve türünü belirleme ve içtimai gelişmeleri yorumlama konusunda önemli bir yere sahiptir.

Selçuklu devriyle ilgili olarak da pek çok icâzet kaydı vardır. İmâmü'l- Haremeyn el-Cüveynî, Hafız Ebü Nuaym el-İsfahânî'den (ö.430/1038) icâzet almıştır.⁹⁴ Horasanlı müderris Ebü'l-Kâsım el-Mervabâdî, Nişâbur'da İmâmü'l-Haremeyn'in talebesi olmuş ve ondan icâzet almıştır. Bu sayede Nizâmülmülk, onu medresede müderrislik yapması için Rey'e göndermiştir.⁹⁵ Ebü Bekir Ahmed eş-Şirâzî (ö.487/1094), Arapça'da çok maharetli olması sebebiyle icâzet almıştır.⁹⁶ Devrin müelliflerinden İbn Asâkir (ö.571/1176), Abdülgâfir el-Fârisî'den (ö.529/1134) rivayet etme icâzeti almıştır.⁹⁷ Muhaddis Abdürrahîm es-Sem'ânî (ö.562/1166), Nişâbur Nizâmiye medresesinde kütüphane müdürü olan Ebü'l- Kâsım İbn Nasr b. İmrân el-Ensârî en-Nisâbüri'den (ö.512/1118) hadis rivayet etme icâzeti alır.⁹⁸ Belh'te imâmların reisi olan Muhammed b. Hüseyin el- Belhî (ö.535/1140), Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerikandî'nin (ö.373/983) *Tefsir, Tenbîhü'l-gâfilîn* ve *Bustânü'l-'ârifîn* adlı eserlerini başka âlimlerin icâzeti aracılığıyla yazmıştır.⁹⁹

SONUÇ

Nizâmiye medreseleri, İslâm dünyasının fikrî ve mezhebi karışıklıklar içinde olduğu bir dönemde, Ehl-i sünnet inancını yaymak ve Şîa, Mu'tezile ve Bâtınlık gibi gayri Sünnî fikirlerle mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. Selçuklular aracılığıyla inşa edilen bu medreselerde eğitimini tamamlayan binlerce talebe, Selçuklu hakimiyetindeki bölgelerde fakih, kadı, imam, hatip, müderris ve müftü gibi pek çok farklı görevi üstlenmiştir. Bu durum hem Selçuklu otoritesine katkı sağlamış ve hem de Ehl-i sünnet inancının yayılmasını sağlayarak mezhebi kargaşaları azaltmıştır. Tüm bu gelişmeler Nizâmiye medreselerinde sağlanan imkânlarla mümkün hale gelmiştir. Maddî imkânı yeterli olmayan veya uzak bölgelerde ikâmet eden kabiliyetli ve ilim öğrenmeye meraklı talebeler geçim kaygısı yaşamadan ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Muîd ve müfid gibi yardımcı görevliler sayesinde hem talebeler hem de müderrisler açısından dersler daha verimli olmuştur.

Medreselerde dersler hıfzette, semâ', münâzara, imlâ ve icâzet gibi metotlarla işlenmiştir. Bu öğretim metotları medreselerin bir ihtisas kurumu olmasını sağlamış ve belli bir eğitim disiplini oluşmuştur. Semâ' metodu sayesinde, noktalama ve harekeleme işaretleri kullanılmamış olan pek çok kitabın doğru aktarımı sağlanmıştır. Semâ' edilen hocanın ismi kitaplara not düşüldüğü için nakledilenlerin ilmî güvenilirliği de artmıştır. Semâ' metodu zamanla yerini imlâya bırakır. İmlâ ile kitapların yazıya geçirilmesi yanı sıra talebeler birçok önemli eseri istinsah etmiş oluyordular. Başta hadis olmak üzere fıkıh, tefsir, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda da kullanılan bu yöntem sayesinde pek çok kitap İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine ulaşmıştır. Nitekim tüm bu eserlerin Arapça olarak istinsahı, bu dönemde İslâm dünyasında eğitim dilinin Arapça olması nedeniyle daha hızlı yayılma imkânı bulmuş ve âlimler arasında ortak bir dil inşa edilmiştir. İmlâ meclislerinde aynı zamanda metinler yorumlanır ve rivayet eden kişinin güvenilirliği tartışılırdı. Bu meclislere katılan talebeler, yazdıkları nüshanın üst kısmına imlâ ettiren hocanın adını, imlâ edilen yeri ve tarihi yazmışlardır. Bu şekilde telif edilen eserlerde rivayet silsilesi yer aldığı için ilmî çevrelerde daha güvenilir kabul edilmiştir. Münâzara ile yapılan ilmî tartışmalar, talebelerin fikhî birikimlerini ve görüşlerini ortaya koyabilecek bir

⁸⁹ Pedersen, *age*, s. 41.

⁹⁰ Pedersen, *age*, s. 40.

⁹¹ Makdîsî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 229. George Makdîsî, fıkıh talebesini mütefakkih, medrese eğitimini tamamlayıp fakih veya müderris rehberliğinde eğitimini sürdürenin sâhib, hocasından fıkıh eğitimi verme icâzeti (icâzetü't-tedris) alanın da hem tedris hem fetvâ verebildiğini ifade etmektedir. Bkz. Makdîsî, *Din Hukuk Eğitimi*, s. 300.

⁹² Makdîsî, *Din Hukuk Eğitimi*, s. 392.

⁹³ Akpınar, "İcâzet", s. 395.

⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, C. III, s.168.

⁹⁵ Nâcî Ma'rûf, *age*, s. 81.

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* C. XXXIII, s. 317; Kisâî, *Medâris-i Nizâmiye*, s. 94.

⁹⁷ Safedî, *el-Vâfi*, C. XIX, s. 13.

⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Tabakât*, C. I, s. 478; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübra*, C. V, s. 96; İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyyin*, s. 550; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, C. I, s. 199-200.

⁹⁹ Kureşî, *Cevâhirü'l-mudiyeye*, C. II, s. 48.

seviyeye ulaşmalarını sağlamıştır. Medreseden mezun olan fakihler, icmâ yapabilecek düzeye ulaşmıştır. Bu sayede gayri Sünnî düşüncelere karşı kendi görüşlerini savunabilmişlerdir. Şîa, Mu'tezile ve Bâtınlık gibi fikrî akımlarla başarılı mücadele edilmiştir. Ancak bazı müellifler, Şâfi mezhebinin bu denli savunulmasını mezhebi taassup olarak görmüşler ve icma ile ictihad faaliyetlerinde duraklamaya sebep olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hatta felsefeye alternatif olarak kelâma yer verilmesi eleştirilmiştir. İcâzet metodu sayesinde ise medreseden mezun olan talebeler, fıkıh dersi veya fetvâ verme yeterliliğine sahip olmuşlardır. Talebelerin bir kitabı öğrendiğini belgelemek üzere müderris tarafından kitabın ilk veya son sayfasına icâzet yazılması, hadis ilmi yanı sıra fıkıh, tefsir, edebiyat ve ensâb gibi ilimlerde de uygulanmıştır.

Selçuklulardan önce küçük çaplı olan, şahıslar aracılığıyla kurulan ve dağınık halde bulunan medreseler vardı. Ancak Selçuklular zamanında Nizâmiye Medreselerinin merkezi bölgelerde kurulmasıyla, bu bölgeler İslâm coğrafyasının dört bir yanından gelen talebe ve âlimlerin uğrak noktası olmuştur. Medreselerde uygulanan müfredat ve programlar, talebeler ve âlimler arasında ortak bir ilmî dil oluşmasını sağlamıştır. Bu durum ise daha sonra kurulacak olan medreselere örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- AYDINLI, Abdullah, "İmlâ", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s. 225-226.
- AKPINAR, Cemil, "İcâzet", *DİA*, C.21, İstanbul 2000, s. 393-400.
- BEYHAKÎ, Zahîrüddîn Ebu'l- Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (İbn Fınduk), *Tarih-i Beyhak*, Dimaşk 1325hş.
- BEYHAKÎ, Zahîrüddîn Ebu'l- Hasan Ali b. Zeyd Beyhakî (İbn Fınduk), *Tetimmetü sıvâni'l-hikme* (Târîhu hükemâ'i'l-İslâm), ty.
- BOZKURT, Nebi, "Medrese", *DİA*, C.28, İstanbul 2003, s. 323-327.
- BÜNDÂRÎ, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999.
- CHAMBERLAIN, Michael, Ortaçağ'da bilgi ve sosyal pratik, çev. Büşra Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2009.
- ÇELEBİ, Ahmed, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Damla Yay., İstanbul 1983.
- DÂVÜDÎ, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Beyrut ty.
- EİSENSTEİN, H., "al-Sam'ânî", *EP*, C.7, s.1024.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, İstanbul 2008.
- FÂRİSÎ, el- Hâfız Ebû'l- Hasan Abdulgâfir b. İsmâil, *Târih-i Nisâbûr el- Müntehab min es- Siyâk*, hulasa İbrâhim b. Muhammed es- Sârîfinî, haz. Muhammed Kâzım el- Mahmûdî, Tahran 1362hş.
- FERŞÂD, Mehdî, *Târih-i ilm der İrân*, 2 cilt, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1365-66 hş.
- GOLDZİHER, I., "İcâzet", *İA*, C.5/2, s. 921.
- HATÎB el-BAĞDÂDÎ, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut 2001.
- HEREVÎ, Ebu Sehl, *İsfâr el-fesih*, thk. Ahmed b. Saîd b. Muhammed Kuşâş, Medine 1420hş.
- HUDÛDÜ'L- ÂLEM -Mine'l- Meşrik İle'l- Magrib*, Çev. Mîr Hüseyin Şah, Tsh. Meryem Mîr Ahmedî, Tahran, 1372hş.
- HÜMÂYÎ, Celâleddîn, *Gazzâlinâme: şerh-i hâl u âsâr u efkâr-ı imâm-ı Muhammed-i Gazzâlî*, 2. Bsm., ty.
- İBN ASÂKİR, Ebû'l-Kâsım Alî b. Hasen b. Hibetillâh, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fî mâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Beyrut 1404hş.
- İBN CEMÂ'A, Bedrüddîn İbn Ebî İshâk İbrahim İbn Ebî'l-Fazl el-Kinânî, *Tezkiretü's-Sâmi' ve'l Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müte'allim*, thk. Muhammed Hâşim en-Nedvî, Beyrut 1354hş.
- İBN CÜBEYR, Ebû'l- Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kinânî el-Endelüsî, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beyrut, ty.
- İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbau ebnai'z zaman*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968.
- İBN KÂDÎ ŞÜHBE, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Hâfız Abdülalîm Han, Beyrut 1407hş.

NİZÂMİYE MEDRESELERİ: MÜFREDAT VE ÖĞRETİM METOTLARI

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer el-Busrâvî eş- Şâfiî, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyyîn*, thk. Ahmed Ömer Hâşim- Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb, Kahire 1993.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer el-Busrâvî eş- Şâfiî, *el- Bidâye ve'n-nihâye*, c. XI- XII, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000.

İBN VÂSİL, Ebü Abdullah el-Mâzenî, *Müferricü'l-kürüb fi Ahbâr-ı Benî Eyyüb*, Kahire 1377/1907.

İBNÜ'L-ADÎM, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb*, çev. Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989.

İBNÜ'L- CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, c.IX-XVIII, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ- Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1412/1992.

İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-târîh*, çev. Ahmet Ağrakça- Abdülkerim Özaydın, c. VIII- XII, İstanbul 1991.

İBNÜ'L-FUVATÎ, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ahmed, *Mecma'i'l-âdâb fi mu'cemi'l-ekâb*, thk. Muhammed el-Kâzım, İrân 1416hş.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebü Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyye*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb, Beyrut 1992.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebü Amr Takıyyüddîn Osman b. Abdurrahman, *Mukaddime*, thk. Nureddin Itr, Beyrut 1406/1986.

İSNEVÎ, Ebü Muhammed Cemâlüddîn, *el-Mühimmât fi şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza*, I, Beyrut 1430/2009.

JUYNBOLL, G. H., "Mustamli", *EP*, C.7, s. 725.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Abdülğâfir el-Fârisî", *DİA*, C.1, s. 203-204.

KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

KAZVÎNÎ, Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Asârü'l-bilâd ve ahbârü'l-i'bâd*, Farsça çev. Cihângir Mirzâ Kâcâr, tsh. Mir Hâşim Muhaddis, Müesses-e İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran 1373hş.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis İstulahları*, AÜİF Yay., Ankara 1981.

KOHLBERG, Etan, *A medieval Muslim scholar at work: Ibn Tawus and his library*, E.J. Brill Leiden, New York 1992.

KUREŞÎ, Abdülkadir, *Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el- Hulv, Kahire 1978.

MAKDÎSÎ, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, Klasik Yayınları, İstanbul 2021.

MAKDÎSÎ, George, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2007.

MAKDÎSÎ, George, *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul 2009.

MA'RÛF, Nâcî, 'Ulemâü'n-nizâmiyyât ve'l-medârisü'l-meşrûki'l-İslâmî, Matbaatü'l-İrşâd, Bağdat 1973.

MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. Salih Şâban, İnsan Yay. İstanbul 2000.

NUAYMÎ, *ed- Dâris fi târihi'l-medâris*, c. I, Publications of Arab Academy, Şam 1951.

OCAK, Ahmet, *Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul 2017.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s. 188-191.

PEDERSEN, J.- MAKDÎSÎ, G., "Madrassa", *EP*, İng., C.5, s. 1123-1134.

PİYADEOĞLU, Cihan, "Nizâmiye Medreselerinin Kuruluşu ve Önemi", *USAD*, Bahar 2018; (8), s. 124-135.

POLAT, Salahattin, "Müdebbec", *DİA*, XXXI, s. 464.

SAFEDÎ, Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halil b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut ve Türkî Mustafa, Beyrut 1420/2000.

SAKKAR, Sâmî, "Muîd", *DİA*, C.31, s. 86-87.

SA'LEBÎ, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr, Beyrut 2002.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd., 1382hş 1962.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *et-Tahbir*, thk. Münire Nâci Sâlim, Bağdat 1395/1975.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Muntehab min mu'cemi süyûhi'l-İmâm*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Riyad 1417/1996.

SEM'ÂNÎ, Ebû'l-Muzaffer Mansûr, *Kavâtü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut 1418/1999.

SIBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemsüddîn Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, Dımaşk 1434hş/2013.

SÜBKÎ, Tâcüddîn Abdülvehhab b. Takıyyüddîn, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahî- Abdülfettâh Muhammed el- hulv, Kahire 1413hş.

SÜBKÎ, Tâcüddîn Abdülvehhab b. Takıyyüddîn, *Mu'idü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1407/1986.

SÜBKÎ, Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdülkâfi, *Fetâva's-Sübkî*, nşr. Dârü'l-ma'arif, ty.

SÜYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el- Hudayrî, *Hüsnü'l-muhâdara*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Mısır 1967.

TALAS, M. Asad, *Nizamiyye Medresesi ve İslâm'da Eğitim-Öğretim*, çev. Sadık Cihan, Samsun 2000.

TURTUŞÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Velîd, *Sirâcu'l-mülûk*, Mısır 1289/1872.

VAHÎDÎ, Ebû'l-Hasen Ali, *et-Tefsîrü'l-basît*, thk. Câmîatü'l- İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430hş.

YÂFÎÎ, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*, Beyrut 1997.

YAKÛT el-HAMEVÎ, Ebû Abdullâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, *Mucemü'l-üdebâ-İrşâdü'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1995.

YAKÛT el-HAMEVÎ, Ebû Abdullâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldan*, Beyrut 1995.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Münâzara", *DİA*, İstanbul 2020, C.31, s. 574-576.

YÜCEL, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi – Hicri İlk Üç Asır*, MÜFV Yay., İstanbul 1996.

ZEBÎHULLAH, Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân ve der Kalemrov-i Zebân-i Fârsî*, I, Tahran 1385hş.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Dârü'l-hadis, Kahire 2006.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-islâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, c. XXIV-XXV, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1992.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiretü'l-huffâz*, nşr. Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1998.

ZERRİNKÛB, Hüseyin, *Medreseden Kaçış: İmâm Gazzâlî'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, çev. Hikmet Gök, Ağaç Yay., İstanbul 2007.

